

EEDER

 debi Eleştiri Dergisi

e-ISSN: 2602-4616

Ekim 2023, Cilt 7, Sayı 2

Atf/Citation: İnce, M. (2023). "Berâatü'l-İstihlâl Kavramının Doğuşu, Terimleşme Süreci ve Türkçe Belâgat Kitaplarındaki İşlenişine Eleştirel Bir Bakış", *Edebi Eleştiri Dergisi*, 7(2), s. 532-548.

Muhammet İNCE*

Berâatü'l-İstihlâl Kavramının Doğuşu, Terimleşme Süreci ve Türkçe Belâgat Kitaplarındaki İşlenişine Eleştirel Bir Bakış**

A Critical Approach to the Concept of Ber at al-Istihl l: The Emergence of the Concept, Its Termization Process and Its Development in the Books of Turkish Eloquence

 Z

Edebi sanatlar, divan edebiyatına ait metinlerin hakkıyla anlaşılmasında önemli bir rol üstlendiği gibi, bir yazarın veya şairin özgünlüğünün ve sanat kudretinin ortaya çıkarılmasında da önemli bir  l t olmuştur. Bu çalışmada özellikle divan edebiyatına ait kitap, şiir ve makale gibi yazılı ürünlerin başlangıcında kullanılan "berâatü'l-istihlâl" sanatı ele alınmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde belâgat ilminin tarihi gelişimine, kel mi ve edebi ekollerinin teşekkülüne kısaca değinildikten sora berâatü'l-istihlâl kavramının tanımı, ortaya çıkışı ve terimleşme süreci üzerine durulmuştur. İkinci bölümünde Tanzimat'tan sonraki Türkçe belâgat kitaplarındaki seyri mukayeseli ve eleştirel bir perspektifte ele alınarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın neticesinde, berâatü'l-istihl lin "hüsnü'l-ibtidâ" ve "berâatü'l-matla" gibi ilişkili diğer kavramlardan ayrıştığı noktalar açıklanmıştır. Söz konusu ekoller bağlamında bu sanatın belâgat ilmindeki yeri ve önemi ortaya konulmuş ve bu konu özelinden belâgat ekollerinin Anadolu'daki belâgat  alışmalarındaki izleri tespit edilmeye  alışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Edebiyatı, Belâgat, Edebi Sanatlar, Berâatü'l-İstihlâl, H sn 'l-İbtidâ

ABSTRACT

Abstract, The literary arts have not only played an important role in properly understanding the texts of divan literature, but have also been a significant criterion for revealing the originality and artistic prowess of writers and poets. This study delves into the art of "berâatü'l-istihlâl," primarily used at the commencement of written works such as books, poems, and articles within the realm of divan literature. The first section of this study briefly touches on the historical evolution of the science of eloquence, outlining the development of theological and literary schools. Subsequently, the study focuses on defining, tracing the emergence of, and elucidating the termization process behind the concept of "berâat al-istihlâl". Moving to the second section, a comparative and critical assessment is conducted regarding its representation in Turkish eloquence literature post-Tanzimat. In conclusion, the distinctions between "berâat al-istihlâl" and other related concepts like "h sn 'l-ibtidâ" and "berâat al-matla" are expounded upon. This exploration highlights the position and significance of this art within the science of eloquence, shedding light on its influence within Anatolian studies on eloquence, and attempts to identify its traces within eloquence ecoles.

Keywords: Classical Turkish Literature, Eloquence, Literary Arts, Berâatü'l-İstihlâl, H sn 'l-İbtidâ

* Dr.  ğr.  yesi, Karabük  niversitesi, mince@karabuk.edu.tr ORCID: 0000-0002-2391-4273

** [Araştırma Makalesi], Geliş Tarihi: 26.08.2023 Kabul Tarihi: 19.10.2023 Yayın Tarihi: 26.10.2023 DOI: 10.31465/eeder.1350561

Giriş

Teorik ve estetik esaslarını İslam kültüründen alarak meydana gelmiş divan edebiyatı geleneği, Arap, Fars ve Türk milletlerinin ortak kültür ve bilgi birikiminin bir neticesidir. Zengin bir gelenek ve kültür birikiminin ürünü olan divan edebiyatı, meydana getirdiği ürünlerle hem muhteva hem de estetik açıdan bu geleneğin aynı zamanda taşıyıcısı olmuştur.

Muhayyilesi zengin ve estetik anlayışı şekillenmiş bir geleneğin mirasçısı olan divan edebiyatı sanatçısı, devraldığı mirası kullanarak çok sayıda edebi eser ortaya koyma imkânına kavuşmuştur. Bununla birlikte sanatkarın, konuları belli ve değişmez motifleri olan bir geleneğin içindeki hazır malzemeyi kullanması, onun özgün eser ortaya koymasını da zorlaştırmıştır. Bu yüzden sanata ve şiire geniş bir bilgi ve kültür penceresinden bakabilenler ve eldeki malzemeyi kendine özgü bir üslupla işleyerek belli bir düzeye yükseltebilenler kabul görmüştür.

Şekli ve muhtevası itibarıyla ortak özellikler arz eden divan edebiyatına ait bir eseri ve bunu meydana getiren sanatkarı diğerinden ayıran unsurların başında belâgat gelmektedir. Divan şiirinin estetiğini, belâgat ilminin beyân ve bedî konularındaki sanatların tercihi ve herkesin onu kendine has kullanışı meydana getirmiştir. Nitekim sanatı, körlerin içine düşmüş bir file benzeten Ali Nihad Tarlan, herkesin onu kendi hislerinin gücüne ve buldukları tarafın mahiyetine göre açıkladığını söyler (1981: 145). Divan edebiyatına ait bir eseri diğerinden farklı kılan özelliklerin başında, yazar veya şairin başta teşbih, istiare ve kinaye gibi mecazlı söyleyişlerin yanı sıra, sözü, ses ve anlam bakımından etkili ve etkileyici hale getiren edebi sanatları kullanmasındaki başarısı gelmektedir. Dolayısıyla edebi sanatların hem eserin anlaşılmasında hem de o eseri ortaya koyanın tanınmasında önemli görevleri vardır. Bunun önemini farkında olan her şair ve yazar, özellikle ilk cümlesinden itibaren söyleyeceklerinin güzel ve çarpıcı olması adına edebi sanatları kullanma konusunda büyük gayret sarfetmiştir. Çünkü iyi bir başlangıcın, muhatabının üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Bir sözün ileride daha dikkatle takip edilebilmesi, girişteki sözlerin açık, anlaşılır ve duruma uygun olmasıyla mümkündür. Maksada uygun yapılan bir giriş, daha başından itibaren dikkatlerin asıl konuya yoğunlaşmasını sağlar. Bunun için konuşmacı ve yazarlar söze başlarken anlatacakları konuyu açıklamadan, konuya delalet edecek kelime ve ibareler kullanmaya büyük özen göstermişlerdir. Öyle ki, adı yazılmamış veya kapağı kopmuş bir kitabın başındaki ilk cümleleri okuduğunuzda bile eserin içeriği hakkında fikir sahibi olmanız mümkün olabiliyor. Söz konusu özellikler, belâgat kitaplarında “berâatü’l-istihlâl” sanatıyla açıklanmıştır.

Bu sanata, hemen her kitabın dibacesinde, risalelerin ve kitap bölümlerinin başında, manzum metinlerden ise özellikle kasidelerin matla beyitlerinde rastlamak mümkündür. Öyleyse divan edebiyatına ait eserlerin bu sanat bağlamında ele alınıp incelenmesi, şairlerin edebi yönlerini açıklamada yararlı olacaktır.

Bu çalışmada, belâgat ilminin oluşum tarihine kısaca değinildikten sonra söz konusu sanatın tanımı, ortaya çıkışı ve terimleşme süreci hakkında bilgi verilecek, ardından Türkçe belâgat kitaplarındaki seyri ve ele alınış biçimi üzerinde durulacaktır. Çalışmada ayrıca berâatü’l-istihlâl ilişkili diğer kavramlardan ayrıştığı noktalara değinilecek ve bu sanatın belâgat konuları arasındaki yeri ve önemi ortaya konulmuş olacaktır. Nihayetinde bu konu özelinden belâgat ekollerinin Anadolu’daki belâgat çalışmalarındaki izleri de görülecektir.

1. Belâgat İlminin Tarihi Gelişimi ve Ekollerin Teşekkülü¹

Arap edebiyatında belâgat çalışmaları İslamiyet'ten sonra Müslüman milletlerin ve çeşitli nesillerin özellikle *Kur'an-ı Kerim*'in icazını anlayabilmek adına yaptıkları çalışmalar, Arap dili ve edebiyatına dair belâgat ilminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu çalışmalar dört dönem halinde incelenmektedir.

Birinci dönem, *Kur'an-ı Kerim*'in inmesinden yaklaşık X. asrın sonlarına kadar devam eden dönemdir. Esas hedef *Kur'an-ı Kerim*'i layığıyla anlamak olan bu dönemde belâgat çalışmaları; tefsir, kelam, dil, ebiyat ve edebi tenkit ilimleriyle iç içe ilerlemiştir. Sîbeveyhi'nin (öl. 180/796) *el-Kitâb*'ı, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (öl. 207/822) *Meâni'l-Kur'ân*'ı, Rummânî'nin (öl. 384/994) *en-Nüket fi-i'câzi'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *eş-Ş'ir ve ş-şuarâ*'sı ve Ebü'l-Hasan el-Cürcânî'nin (öl. 392/1002) *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve husûmihi* adlı eserleri örnek olarak verilebilir.

İkinci dönem, belâgatin müstakil bir ilim haline geldiği ve belâgat terimlerinin belirmeye başladığı dönemdir. XIV. yüzyıl sonlarına kadar devam eden bu dönemdeki eserlerde, belâgat konuları ön planda tutulmuştur. Ebü Hilâl el-Askerî'nin (öl. 400/1009'dan sonra) *Kitâbü's-sınâateyn*'i, İbn Reşik el-Kayrevânî'nin (öl. 456/1064) *el-Umde*'si, İbn Sinân Hafâcî'nin (öl. 466/1073), *Sırrü'l-fesâhâ*'sı, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (öl. 471/1078-79) *Delâilü'l-i'câz ve Esrârü'l-belâga*'sı dönemin meşhur eserleridir. Dönemin sonlarındaki eserlerde belâgat; meânî, beyân ve bedîden ibaret klasik şekliyle yerini almıştır. Sekkâkî'nin (öl. 626/1229), *Miftâhü'l-ulum*'u Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in (öl. 637/1239) *el-Meseli's-sâir*'i, İbn Ebi'l-İsba'nın (öl. 654/1256) *Tahrîrü't-tahbîr* ve Yahyâ b. Hamza'nın (öl.745/1344) *Kitâbü't-Tırâz*'ı bu dönemin başlıca çalışmalarından bazılarıdır.

Üçüncü dönem, birçok ilim dalında olduğu gibi, belâgat ilminde de duraklamanın başladığı dönemdir. XIX. asrın sonlarına kadar süren bu dönemde, konuların meânî, beyân ve bedî şeklinde sınıflandırması devam etmiş, yapılan çalışmalar, şerh, haşiye ve tâlikat şeklinde olmuştur. Hatîb el-Kazvîni'nin (öl. 739/1338) Sekkâkî'nin *Miftâhü'l-ulum*'un üçüncü bölümünden faydalanarak yazdığı *Telhîsü'l-Miftâh*'ı üzerine yazılan şerh ve bu şerhlerin muhtasar ve haşiyeleri çok fazladır. Teftâzânî'nin (öl. 792/1390) *el-Mutavvel ale't-Telhîs*'i ve *Muhtasarü'l-Mutavvel*'i, Seyyid Şerîf el-Cürcanî'nin (öl. 816/1413), *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'i ve Hasan Çelebi'nin (öl. 886/1481) *Hâşiye alâ-Şerhi'l-Mutavvel*'i bunlardan birkaçıdır.

İlk dönemden itibaren yapılan belâgat çalışmaları, genel olarak “Kelâm” ve “Edebiyât” ekolü olmak üzere iki karakter arz etmektedir:

a. Kelâm ve Felsefe ekolü: Mantık ve felsefenin ağırlıklı olduğu bu üslupta, şekilden ziyade mana ön plandadır. Tanım, taksim ve sınırlamalar, mantık ve felsefe üslubuyla geniş bir şekilde ele alınırken örneklere çok az yer verilir. Yoğun ve anlaşılması zor metinler olduğundan şerh, haşiye ve tâlikat yazma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ekol, manaya ağırlık vermekle beraber, bedii sanatları da ihmal etmemiştir. Bu ekolün önemli temsilcileri olarak Abdülkâhir el-Cürcânî, Zemahşerî (öl. 538/1144), Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210), Sekkâkî, Bedreddin b. Mâlik, Kazvîni, Teftâzânî ve bunların eserlerine şerh ve haşiye yazarların isimleri zikredilebilir.

¹ Bu bölümdeki bilgiler Hacımüftüoğlu (1988: 115-127) ve Kılıç'tan (1992: 380-383) özetlenerek hazırlanmıştır.

b. Edebiyat ekolü: Bu ekolde, konuların felsefi tanım ve sınıflamalarına fazla yer verilmemiş, bol örneklerden yola çıkarak edebi zevkin ön planda olduğu bir belâgat üslubunun ortaya çıkmasına gayret edilmiştir. Bu ekolde üslup sade ve konular kolayca anlaşılır bir durumdadır. Bu yüzden bu eserlere şerh ve haşiye yazılmamıştır. İbn Reşîk el-Kayrevânî, İbn Sinân el-Hafâcî, Üsâme b. Münkız (öl. 584/1188), İbnü'l-Esîr ve İbn Ebü'l-İsba bu ekolü temsil eden belâgat âlimleridir.

Süyûtî (öl. 911/1505) belâgat ekollerini “Acem ve Felsefe” ekolü ve “Arap ve Bülegâ” ekolü şeklinde ifade etmektedir. Belâgat âlimlerini coğrafi bölgelere göre değerlendiren İbn Haldun (öl. 808/1406), Horasan ve Maverâünnehir mıntikasında yaşayan, genelde anlama ağırlık veren üsluba “Meşârika”, anlamdan ziyade kelimelerin süsüne ağırlık veren Endülüs ve K. Afrika mıntikası belagatçılarına da “Meğârîbe” adını vermiştir. Ortaya koyduğu “Bedfîciler” ekolü ile bu sayıyı üçe çıkarmıştır. İbnü'l-Mu'tez (öl. 296/908), Kudame bin Cafer (öl. 337/948 [?]), İbn Ebi'l-İsba ve İbn Hicce (öl. 837/1434) bu ekolün önde gelen temsilcileridir. Buna göre felsefe ve mantığın ağırlıklı olduğu kelâm üslubuna Meşârika, edebiyatın ağırlıklı olduğu üsluba Arap ve Bülegâ, bedî sanatların ağırlıklı olduğu üsluba da Meğârîbe ekolleri denmiştir.

Bununla birlikte, aynı kültürden beslenen ekolleri kesin hatlarla birbirinden ayırmak mümkün değildir. Abdülkâhir el-Cürçânî'nin, *Delâilü'l-i'câz* isimli eserinde kelâm; *Esrârü'l-belâga* isimli eserinde ise edebiyat ekollünün özellikleri ön plandadır. Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-i'câz*'ında iki ekol arasında köprü kurmuştur.

Dördüncü dönem, İslam dünyasının Avrupa ile temasa geçmesinden sonra yenilik arayışlarının başladığı bir dönemdir. XIX. yüzyıl sonlarından günümüze kadar devam eden bu dönem belâgatçıları, klasik tarzı devam ettirenler ve belâgate modern bir görünüm kazandırmak isteyenler olmak üzere iki grupta ele alınır.

Klasik tarzı devam ettirenler, önceki dönem metin, şerh ve haşiyelerinden faydalanarak konuyu ufak tefek ilavelerle kendi düşüncelerine göre ifade edenlerdir. Ahmed el-Mersafî'nin (öl. 1889) *el-Vesîletü'l-edebîyye ile'l-ulûmi'l-Arabîyye*'si, Ahmed el-Hâşimî'nin (öl. 1943) *Cevâhirü'l-belâga fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî*'i ve Ahmed Mustafa el-Meragî'nin (öl. 1952) *Umûmü'l-belâga*'sı bu anlayışı devam ettirenlerdir.

Belâgate modern bir görünüm kazandırmak isteyenler, genellikle Batı edebiyatının etkisinde kalmış kimselerdir. Bunlar belâgatın Batı'daki gibi estetik çalışmalardan faydalanması ve edebi tenkitle iç içe olması gerektiğini savunanlardır. Emin el-Hulî'nin (öl. 1966) *Fennü'l-Belâga ve İlmü'n-nefs*, Ahmed Hasan Zeyyât'ın (öl. 1968) *Difâ'ani'l-belâga* ve Ali Cârîm'in (öl. 1949) *el-Belâgatü'l-vâzıha*'sı bu anlayışla ortaya konulan eserlerdir.

2. Berâatü'l-İstihlâl

“Berâat” sözlükte, kişinin ilim ve cesarete emsallerinden üstün olması veya fazilet ve güzellikte tam ve kâmil olması anlamına gelmektedir (Mütercim Âsım Efendi, 2013: 3267). “İstihlâl”, yağmurun şiddetli yağması, yeni ayın görünmesi, çocuğun doğduğu anda bağırarak ağlaması ve kılıcın kınından çıkması gibi anlamlara gelmektedir (Mütercim Âsım Efendi, 2014: 4832). Bu iki sözcüğün oluşturduğu “berâatü'l-istihlâl” tamlaması aşağıda da detaylı bir şekilde açıklanacağı üzere, belâgat âlimleri tarafından nazım veya nesirde konunun güzel ve ilgi çekici hale gelmesi için kişinin söze, maksada işaret edecek uygun kelimelerle başlama sanatının adı olmuştur. *Hizânetü'l-edeb* (2005: 330) adlı eserinde kelimenin sözlük anlamı ile terim anlamı arasındaki ilişkiyi açıklayan İbn Hicce'ye (öl. 837/1434) göre, çocuğun doğduğu anda bağırarak

ağlamasına, hilalin görünmesiyle birlikte insanların yeni ayın göründüğünü bağıarak haber vermelerine veya hacıların Kâbe'yi gördüklerinde “Lebbeyk Allâhümme lebbeyk!” diyerek haykırımlarına istihlâl denildiği gibi, konuşmacının maksadını anlatmaya başladığı andan itibaren sesini yükselterek duyurmaya çalışmasına da istihlâl denilmiştir.

3. Kavramın Ortaya Çıkışı ve Terimleşme Süreci

Belâgat konusundaki açıklamalarıyla bu kavrama ilk defa işaret eden kişi muhtemelen İbn Mukaffa'dır (öl. 142/759). Câhiz'in (öl. 255/869) *el-Beyân ve 't-tebyîn* (1998: 116) isimli eserinde naklettiğine göre İbn Mukaffa'ya belâgatin ne olduğu sorulduğunda İbn Mukaffa, bir konuşmanın başındaki sözlerin muhtevadaki manaya işaret etmesi gerektiğini, ayrıca bir şiirin en güzel beyti, sadrı yani başı söylendiğinde kafiyesi yani sonu anlaşılan şiir olduğunu söyleyerek berâatü'l-istihlâl'in delalet ettiği anlama işaret ettiği görülmektedir. Câhiz da buna dayanarak bir nikah konuşmasıyla bayram konuşmasının veya barış konuşmasıyla hediyeleşme konuşmasının başındaki cümlelerin farklı olması gerektiğini, diğer bir ifadeyle, her ilmin başlangıcındaki cümleler o ilmin sonuna/içeriğine delalet edecek şekilde birbirinden farklı olması gerektiğini söyleyerek berâatü'l-istihlâl kavramının ortaya çıkışına zemin hazırladığı anlaşılmaktadır.

Daha sonra gelen İbn Kuteybe (öl. 276/889), *eş-Şi'r ve 'ş-şuarâ* adlı eserinde “Aksâmü'ş-Ş'ir” başlığı altında şiirin kısımlarından bahisle, şairin en makbulü (şair yaradılışlı) şiirin sadrübeyti denilen ilk cümlesiyle ıczulbeyt denilen son cümlesinin ve beytin başlangıcından kafiyesinin ne olacağını gösteren şairler olduğunu belirtir (1982: 90). Bu açıklamasıyla İbn Kuteybe'nin İbn Mukaffa gibi berâatü'l-istihlâl kavramının delalet ettiği manaya işaret ettiği; fakat onun da henüz bunun için bir terim kullanmadığı göstermektedir.

İbn Kuteybe'den sonra gelen İbnü'l-Mu'tez (öl. 296/908), *Kitâbü'l-bedî* (1982: 75) isimli eserinde bedî konusunu tamamladıktan sora “Mehâsinü'l-Kelâm” başlığı altında sözü ve şiiri güzelleştiren sanatlardan söz eder ve kasidelerin başlangıcı için kullandığı “hüsnü'l-İbtidâ” kavramını ilk defa müstakil bir sanatın adı olarak kullanır. Böylece berâatü'l-istihlâl kavramının ortaya çıkışını sağlayacak ilk adımı atmış olur. İbnü'l-Mu'tez'in (1982: 60) mehâsinü'l-kelâmdan saydığı bir diğer husus, “hüsnü'l-hurûc”dur. Bir manadan diğer manaya geçişi iyi yapmak şeklinde tarif ettiği bu kavram, sonraki belâgatçılar tarafında tahallüs veya hüsnü't-tahallüs olarak ifade edildiğini görüyoruz.

İbnü'l-Mu'tez, konuları işlerken çoğu zaman konunun tanımını dahi yapmadan, Nâbîga (öl. 604 [?]), A'sâ (öl. 7/629 [?]) ve Ebû Temmâm (öl. 231/846) gibi Arap edebiyatının önemli şairlerinden sadece örnekler vererek, Edebiyat ekolünün önemli bir örneğini sergiler.

Çok açık ve ayrıntılı olmamakla birlikte Ebü'l-Hasan İbn Tabâtabâ'nın (öl. 322/934) da *İyâru 'ş-ş'ir* isimli eserinde yer yer bu sanata işaret ettiği görülmektedir. Nitekim “Şiir ve Araçları” bahsinde şiirin esasını oluşturan hususlar için sıraladığı özelliklerden biri, başlangıcın güzel, sonucun da tatlı ve hoş olması gerektiğine (1982: 10); “Şiir Sanatı” başlığı altında ise, kaside yazmak isteyen şairin kasidenin fikrine uygun sözcükler seçmesi ve uygun kafiye bulması gerektiğine değinmiştir (1982: 11). “İbtidâât” kısmında ise bir söze başlandığı andan itibaren dinleyicinin o sözün nereye varacağını hissedebileceği şekilde kurgulanmış olmasını (1982: 33) söyleyen müellif, böylece berâatü'l-istihlâl kavramının delalet ettiği manaya işaret ettiği anlaşılmaktadır.

“İstihlâl” kelimesini ilk defa terim anlamıyla kullananın ise belâgat âlimi Ebû'l-Hasan Kadı Cürcânî'nin (öl. 392/1001-1002) olduğu görülmektedir. Müellif *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve husûmih* (1966: 48) adlı eserinde bir sözün, hazır bulunanların dikkatini çekebilmesi ve onların dinlemelerini sağlayabilmesi için istihlâl, tahallus ve hâtimesinin güzel olmasıyla mümkün olabileceğini ve bu yüzden de usta şairlerin bunu güzelleştirmek için gayret gösterdiklerini belirtir. Ancak o da istihlâl kelimesiyle sadece başlangıcın güzel olmasını kastetmiştir.

Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 400/1009 [?]) *Kitâbü's-Sinâateyn*'de (1952: 431-437) bu konuya onuncu bapta “Mebâdî” başlığı altında ayrı bir fasıl açar. Burada şiirdeki “Hüsnü'l-İbtidâât ve Kubhuhâ” alt başlığı altında şiirdeki güzel başlangıçlar ile kötü başlangıçları açıklar. Ona göre güzel başlangıç için bir şairin dikkat etmesi gereken en önemli hususlardan birisi şiirin girişinde insan fitratına aykırı ve olumsuz yorumlara sebebiyet verecek türden kelime ve ifadelerden kaçınmasıdır. Müellif, verdiği her bilgi için cahiliye dönemi şiirlerinden başlayarak getirdiği çok sayıda örnekle konuya farklı açılardan açıklık getirir; ancak berâatü'l-istihlâl manasını ifade edecek olan “girişteki ifadelerin muhtevaya işaret etmesi” şartından bahsetmez. Sadece güzel ve çirkin başlangıcın nasıl olduğu üzerinde durur. Yazar, konuları baplara ayırmada Kalam ve Felsefe metodunu uygulamış, getirdiği çok sayıdaki misallerle de Edebiyat ekolü örneğini ortaya koymuştur.

Bedîi sanatlara verdiği önemle Meğaribe ekolünün lideri sayılan İbn Reşik el-Kayrevânî (öl. 456/1064) ise *el-Umde* (1981: 217-218) adlı eserinin bir bölümünü mebbe, hurûc ve nihâye konusuna ayırır. Tanınmış belâgatçıların şöhretlerini bu üç konuya verdikleri öneme borçlu olduklarını söyler ve başlangıcı iyi olan bir şiirin faydaları ve muhataplarında bıraktığı olumlu etkileri üzerinde durur. Müellife göre şiirin kilidini açacak anahtar onun matlarıdır. Bu yüzden her şairin şiirinin başlangıcını güzelleştirmesi gerekir. Çünkü kulağa çalınan ilk şey başlangıçtır. Dolayısıyla iyi bir giriş için şairin nelere dikkat etmesini veya nelerden kaçınması gerektiğini, matlarda kusur kabul edilen hususların neler olduğunu uzun uzadıya anlatır, verdiği çok sayıdaki örnek şiirlerle konuya açıklık getirir. Müellifin burada ibtidâ, iftitâh ve hüsnü'l-iftitâh gibi ifadelerle şiirdeki matların (başlangıcın) önemi üzerinde dursa da bunlara getirdiği tanımlamalar berâatü'l-istihlâl'in anlamını karşılamamaktadır. Ancak müellifin burada verdiği örneklerin önemli bir kısmı sonraki belâgat âlimleri tarafından berâatü'l-istihlâl kavramı için kullanılan örnekler arasında yer alsa da henüz bu kavramdan bahsedilmediği görülmektedir.

Kelimelerin fesahatine çok önem veren Arap ve Bülegâ ekolünün önemli şahsiyeti İbn Sinân Hafâcî (öl. 466/1073), *Sırrü'l-fesâhâ* (1982: 182-183) adlı eserinde bir kafiyede bulunması gereken özellikleri sıralarken, kafiyede seçilen kelimelerin anlamlarında uğursuzluk sayılabilecek veya kötüye yorulabilecek türden kelimelerin olmaması gerektiğine dikkat çeker. Örnek olarak da İsmail bin Abbâd adlı şairin Adudüdevle'yi methetmek için yazdığı kasidenin redifinde “tugleb” (mağlup olacaksın) gibi olumsuz anlam barındıran bir kelimeyi kullandığı için şiirinin beğenilmediğinden söz eder. Aynı durumun kasidelerin girişleri için de geçerli olduğunu belirtir. Dolayısıyla girişin güzel olabilmesi için kasidelerin başlangıcında bu tür olumsuz yorumlanabilen ifadelerden kaçınılması gerektiğini kaydeder. Ancak saydığı bu özellikler için bir kavram kullanmadığı görülmektedir.

Baştan itibaren yapılan bütün bu tanımlamaların, berâatü'l-istihlâl terimini karşılamaya yetecek açıklamalar olmadığı görülmektedir. Çünkü sonraki belâgat âlimlerinin berâatü'l-istihlâl için söyledikleri, “girişte, maksada ve muhtevaya işaret eden kelime ve ifadelerin bulunması” tarifini

tam karşılamamaktadır. Ancak daha sonra gelen belâgat âlimlerinin artık berâatü'l-istihlâl kavramını kullanmaya başladıklarını İbn Ebi'l-İsba'tan (öl. 654/1256) öğreniyoruz. *Tahrîrü't-tahbîr* adlı eserinde “hüsnu'l-ibtidâât” başlığı altında bu konuya değinen müellif, hüsnu'l-ibtidâ adlandırmasının İbnü'l-Mu'tezz'e ait olduğunu ve İbnü'l-Mu'tezz'in bu kavramı kasidelerin başlangıcı için kullandığını, fakat daha sonra gelen belâgat âlimlerinin bu kavramdan “berâatü'l-istihlâl” kavramını türettiklerini (İbn Ebi'l-İsba', 1383: 168) kaydeder. Ayrıca İbn Ebü'l-İsba eserinde hüsnu'l-ibtidâdan sonra berâatü'l-istihlâl'e verdiği aşağıdaki örnekle bu iki kavramın farklı anlamlar ifade ettiğini belirtmiş olur:

Lemestü bi-keffi keffehü ebtagi'l-ginâ

Ve lem edri enne'l-cûde min keffihi yu'dî (1383: 172)

(Zenginlik arayarak avucumla avucuna dokundum ama avucunun cömertliğinin ötesine geçebileceğini bilmiyordum.)

Endülüs âlimlerinden Kartâcennî (öl. 684/1285), belâgat ve edebi tenkide dair kaleme aldığı *Minhâcü'l-bülegâ* adlı eserinde, Kadı Cürçânî gibi sadece istihlâl kelimesini kullanır. Ona göre kasidede en önemli sanat, matla ve istihlâlin güzel olmasıdır. Çünkü kasidenin matla ve istihlali, devamı hakkında bilgi verir. Güzel olan bir giriş, arkadan gelecek sözler hakkında merak uyandırdığı gibi, bazen olabilecek kusurları da örtüğünü söyler. İstihlâlin güzel olmasını, belâgat ilminin ihmal edilmeyecek konuları arasında sayan Kartâcennî, bu konuda bazı hususlara dikkat çeker. Onlardan biri, girişin, her yönüyle mütakellimin maksadına uygun olmasıdır. Şayet maksat övgü ise, girişteki üslup, mana ve kelimeler de övgüyü destekleyecek nitelikte olmalıdır. Eğer maksat başka bir şeyse, seçim de ona göre olmalıdır (1986: 309-310). Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Kartâcennî, her ne kadar berâatü'l-istihlâl yerine sadece istihlâl kelimesini kullansa da yaptığı tanım ve açıklamalar tam manasıyla berâatü'l-istihlâl terimini karşılamaktadır. İbn Ebü'l-İsba'tan sonra konuyu tasnif ederek net bir çerçeveye oturtan kişi, Arap belâgati teorisyeni Hatîb Kazvîni'dir (öl. 739/1338). Müellif, *Telhîsü'l-Miftâh* ve *İzâh* adlı eserlerinde bedî konusunu tamamladıktan sonra kitabın hatimesini serikâtı şî'riyyeye (=şiir hırsızlığı) ayırmıştır. Berâatü'l-istihlâl konusunu da hatimedden sonra ayrı bir bölümde (=fasl) ele almıştır.

Kazvîni'ye göre, sözün tatlı, üslubun güzel ve anlamın düzgün olabilmesi için konuşmacının dikkat etmesi gereken üç (ibtidâ, tahallüs ve intihâ) yer vardır. Bunlardan birincisi ibtidânın güzel olmasıdır. Çünkü bir sözün ilgiyle dinlenebilmesi için kulağa çalınan ilk ifadelerin muhatabını rahatsız etmeyecek ve onu kendine çekecek güzellikte olmalıdır. Kazvîni daha sonra ibtidânın en güzeli ise maksada uygun söylenen ibtidâ olduğunu ve buna da berâatü'l-istihlâl denildiğini (1904: 431-433, 1950: 147-149) söyleyerek hüsnu'l-ibtidâ ile berâatü'l-istihlâl arasındaki farkı belirtir.

Kazvîni'nin önemsenmesini gerekli bulduğu ikinci yer “tahallüs”tur. Yani konuşmacının sözü asıl konuya getirirken geçiş sözlerinin güzel ve uyumlu olmasına dikkat etmesidir. Bir münasebet kurmadan giriş bölümünden asıl konuya geçtiği takdirde “iktidâb” yapmış olur. Üçüncü yer ise “intihâ”, yani sonucun güzel bağlanmasıdır. Kazvîni, selefleri gibi başta İmrüülkays, Nâbiga ve Zürrumme gibi Arap edebiyatının meşhur şairlerinden örnekler vererek konuya açıklık getirir. Kazvîni'nin bu tasnifi ve çizdiği çerçeve sonraki Arap ve Türk belâgatçıları tarafından da örnek alınmıştır.

Konuyu benzer bir yaklaşımla ele alanlardan biri de Kazvîni'nin çağdaşı Ebü Muhammed et-Tîbî'dir (öl. 743/1343). O da *et-Tibyân fi'l-meânî ve'l-beyân* (1987: 455-466) adlı eserinin bedî

konusunun hatimesinde ele alır. Tek farkla, Tîbî maddelerin sayısını dörde çıkarır. Tîbî, bir konuşmacının riayet etmesi gereken dört yer olduğunu, bunlardan birincisinin “matla” olduğu söyler. Bir matlam güzel olabilmesi için, sözün başlangıcı, sonuna delalet edecek mahiyette olması gerektiğini ki bunun da “berâatü’l-istihlâl” olarak adlandırıldığını belirtir. Girişin güzel olabilmesi için ayrıca methiyelerde memduhu rahatsız edecek sözlerden kaçınılması gerektiğini ifade eder. Riayet edilmesi gereken ikinci yer, “mahlas”ın güzel olması, yani konuşmacının konudan diğerine uygun sözlerle geçiş yapmasıdır. Bu yapılmadığı takdirde “iktidâb” olur. Üçüncü yer, “matlab”ın güzel olması, yani maksada geçiş yapmadan önce ona vesile olacak sözlere yer vermesidir. Dördüncü yer, “makta”ın güzel olması, yani konuşmayı kulağa hoş gelecek ve akılda kalacak sözlerle bitirmesidir.

Bu konuyu belâğatin temel esaslarından biri olarak gören Müeyyedbillâh Yahyâ b. Hamza (öl.745/1344) da *Kitâbü’t-Tirâz* (1914: 266-281) adlı eserinde “mebâdî ve iftitâhât” başlığı altında ele alır. Maksadın ilk andan itibaren anlaşılabilmesi için kelamın başlangıcı da maksada uygun olması gerektiğini belirten müellif, güzel başlangıçlara sırasıyla ayet, hadis ve şiiirlerden örnekler verdikten sonra kötü başlangıçlara örnek olacak şiiirlere de yer vererek konuya geniş bir şekilde açıklık getirir. Ne var ki yapılan tanım ve açıklamalar berâatü’l-istihlâl’in delalet ettiği anlama karşılık gelse de berâatü’l-istihlâl ifadesinin kullanılmadığı görülmektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında, ilk başlarda belâgat âlimlerinin nazım, nesir ve hitabetteki girişin güzelliğini ifade etmek için hüsnü’l-ibtidâ (İbnü’l-Mu’ttez), istihlâl (Ebü’l-Hasan Cürçânî, Kartâcennî), mebâdî (Ebû Hilâl el-Askerî), mebd’ (İbn Reşîk el-Kayrevânî) gibi isim ve terimler kullandıkları; ancak İbn Ebi’l-İsbâ’ın da ifade ettiği üzere daha sonra gelen belâgatçıların İbnü’l-Mu’ttez’in kasidelerin matla beyti için kullandığı hüsnü’l-ibtidâ kavramından berâatü’l-istihlâl kavramını türettikleri görülmektedir. Nitekim Hatîb Kazvîni, ibtidâ başlığı altında güzel başlangıcın önemine değindikten sonra başlangıçların en güzeli maksada uygun ve sonuca/içeriğe delalet eden başlangıç olduğunu söyleyerek berâatü’l-istihlâl’in hüsnü’l-ibtidâya göre daha özel bir anlam ifade ettiğine vurgu yapar.

Hüsnü’l-ibtidâ ve onunla eşdeğer olan hüsnü’l-matla, beraatü’l-matla gibi diğer kavramlar ile berâatü’l-istihlâl kavramının benzeştikleri ve ayrıştıkları noktalar sonraki belâgat âlimleri tarafından netliğe kavuştuğu ve kavram kargaşasının sona erdiği görülmektedir. *Hızânetü’l-edebe*’de (İbn Hicce, 2005: 307) “Hüsnü’l-ibtidâ ve berâatü’l-istihlâl” başlığı altında önce hüsnü’l-ibtidânın ardında berâatü’l-istihlâl’in detaylı bir şekilde ele alındığını görüyoruz. Böylece girişteki güzelliği ifade eden temelde iki kavram ortaya çıkmıştır:

3.1. Hüsnü’l-ibtidâ (Berâatü’l-matla)

Hüsnü’l-ibtidâ veya berâatü’l-matla, bir terim olarak nazımda, nesirde ve hitabette güzel bir başlangıç yapmaktır. Belâgat âlimleri bunun için girişte maksada uygun, telaffuzu kolay ve yumuşak, kullanımı yaygın, anlamı açık ve düzgün sözler kullanmak, geçişleri uyumlu ifadelerle merak uyandırıp dikkatleri konuya yönlendirmek, muhatabın içinde bulunduğu durumun gerektirdiği şartlara uygun sözlerle başlangıç yapmak, ayrıca matla beytinin her iki yarısı arasında da lafız ve anlam bakımından uygunluğa riayet etmek gibi birçok hususa dikkat çekmişlerdir. İbnü’l-Mu’ttez, Nâbiga ez-Zübyânî’nin (öl. 604 [?]) şu beytini hüsnü’l-ibtidânın en iyi örneklerden biri olarak verir:

Kilîni li-hemmin yâ Umeymete nâsibi

Ve leylin ukâsîhi batî’l-kevâkibi (İbnü’l-Mu’ttez, 1982: 75)

(Ya Ümeyme! Beni zahmetli olan dertle ve meşakkatini çekmekte olduğum yıldızları yavaş geceyle baş başa bırak.)

Cahiliye dönemi şairleri arasında bu sanatı en iyi eda edenlerin başında İmruülkays (öl. 540 dolayları) gösterilmektedir. Sıkça verilen örneklerden bir tanesi de Ebû Hilâl el-Askerî'nin örnek olarak verdiği şu beytidir:

Kıfâ nebki min-zikrâ habîbi ve menzili

Bi-Sıktı'l-livâ beyne'd-Dahûli fe-Havmeli (1952: 433)

(Durun! Sevgilinin ve onun Havmel ile Dahul arasında bulunan Sıktı'l-liva'daki yurdunun hatırına ağlayalım.)

Bununla birlikte giriş kısmının konuyla alakasız doldurma sözlerden, manayı ihlal edecek takdim ve tehirlerden, insan fitratına aykırı, olumsuz yorumlara sebebiyet verecek ve muhatabında kötü çağrışım uyandıracak türden kelime ve ifadelerden de kaçınmak gerektiği belirtilmiştir. Bu hususa vurgu yapan Ebû Hilâl el-Askerî, Şair Zürrümme'nin (öl. 117 /735), Emevi hükümdarı Abdülmelik b. Mervan'nın (6.86/705) huzuruna gelerek söylediği;

Mâ bâlü ayneyke minhe'l-mâ'u yenkesibü (1952: 431)

(Gözüne ne oldu ki ondan sular akar)

mısrâmı örnek verir. Gözü devamlı sulanan hükümdar tarafından tariz olarak anlaşıldığından, şairin kovulmasına sebep olduğunu belirtir.

3.2. Berâatü'l-istihlâl

Berâatü'l-istihlâl, hüsnü'l-ibtidâ için sayılan bütün hususların yanı sıra, girişte maksada ve muhtevaya işaret edecek kelime ve ibareler yardımıyla konuya güzel ve ilgi çekici bir üslupla başlama sanatıdır.

Ebû Muhammed el-Hâzin'in, İbn Abbâd'ı (o.385/995), kızının bir erkek evlat doğurduğunu müjdelemek için söylediği, şiirin matla beytinden hemen anlaşıldığından iyi bir berâatü'l-istihlâl örneği olarak kabul edilmiştir:

Büşrâ fekad enceze'l-ikbâlü mâ veadâ

Ve kevkebü'l-mecdi fi-ufuki'l-ulâ sa'adâ (Kazvîni 1950: 324)

(Müjde! Talih verdiği sözü yerine getirdi ve şeref yıldızı yücelik ufkunda yükseldi.)

4. Konunun Türkçe Belâgat Kitaplarındaki İşlenişi

Türk edebiyatında uzun süre belâgat, edebi bilgiler ve edebiyatın kaide ve kurallarına dair konularda, Sekkâkî'nin *Miftâh*'i ile onun telhis, şerh ve haşiyeleri okutulmuştur. Tanzimat'la (1860-1895) birlikte her alanda olduğu gibi belâgat alanında da yenilik adına ciddi çalışmalar yapılmıştır (Yetiş, 1992: 367-368). Bu dönemde belâgat konusunda yazılmış ilk Türkçe eser, İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin (öl. 1041/1631) Kazvîni'nin *Telhîsü'l-miftâh*'i ile Mahmûd b. Muhammed Gâvân'ın *Menâzirü'l-inşâ* isimli eserlerini esas alarak yazdığı *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha* (1284) isimli eseridir. Ancak dönemin fikir hareketlerinden etkilenmiş, yenilik taraftarlarının yanı sıra eski geleneği sürdürme taraftarı olanların arasında kalmış, köprü durumunda olan şahsiyetler de olmuştur.

Bu dönemde eserlerinde berâatü'l-istihlâl sanatına yer veren kişilerden biri Mehmed Nüzhet Efendi'dir (öl. 1304/1887). 1869 yılında yayınladığı *Mugni'l-Küttâb* adlı eserinde eski dil ve üslubu devam ettirmekle birlikte içerikte Osmanlı inşâ ve kitabetin kaide ve prensiplerine yer

vererek muhtevada değişikliğe gitmiştir. Büyük âlimlerin bir kısmı inşa ve kitabet konusunu meânî, bedî ve beyân ilimlerinden toplanmış meyveler gibi gördüğünü söyleyen Nüzhet (1286: 67) inşa ve kitabetin anlaşılabilmesi için bu ilimlere yer verilmesi gerektiğini belirtir. Bu bağlamda meânî ve beyânı açıkladıktan sonra bedîi, söz ve anlam sanatları olarak ikiye ayıran Nüzhet (1286: 124-126), anlam sanatlarının ilk konusu olarak hüsnü'l-ibtidâ ve onula alakalı olan tahallus, hüsnü't-taleb ve hüsnü'l-intihâdan bahseder. Nüzhet, hüsnü'l-ibtidânın öneminden söz ettikten sonra hüsnü'l-ibtidâyı, başlangıçtaki sözlerin son derece akıcı, yalın, anlamca doğru ve açık olmakla birlikte haşv (gereksiz, doldurma söz), rekâket (dile takılma, tutukluluk), takîd-i manevî (ibareyi anlaşılabilirlikle sokma) takdim ve tehir (cümledeki öğelerin yerini değiştirme) gibi belâgate zarar veren kusurlardan arınmış olması şeklinde tanımlar. Ardından, muhtemelen İbnü'l-Mu'tezz'i kastederek, mütekaddimin âlimlerinin bunu hüsnü'l-ibtidâ ve hüsnü'l-iftitâh olarak isimlendirdiklerini, sonradan gelen âlimlerin buna berâatü'l-istihlâlî eklediklerini söyleyerek berâatü'l-istihlâlî ifade ettiği anlam bakımından hüsnü'l-ibtidâdan farklı olduğunu deklare ettikten sonra berâatü'l-istihlâlî açıklamasına geçer. Berâatü'l-istihlâlî, sözün başında, maksada uygun, muhtevaya işaret edecek sözleri kullanma sanatı olarak tarif eder. Daha sonra bu sanatın her ne kadar sözün başında kullanılan bir sanat olarak bilinse de sözün her pasajında kullanılabilecek bir sanat olduğunu belirtir. Nüzhet'in bu görüşüyle İbn Ebi'l-İsba ile benzeştini söylemek mümkündür.

Nüzhet'e göre Türkçe sıradan yazışmalarda bu sanat terk edilmiş olsa da maksadı daha iyi ifade etmek adına, önemli kişi ve makamlar için kaleme alınacak yazılarda bu sanatın bilinmesi ve kullanılması gerekir. Eserin son bölümünü farklı makamlara yazılacak dilekçe (arz-ı hâl) örnekleriyle uygulamalı bir şekilde göstermiştir.

Nüzhet Efendi'den sonra inşa konusunda yazılan eserlerden biri de 1289/1872 yılında Süleyman Hüsnî Paşa (öl. ??) tarafından yazılan *Mebâni'l-İnşâ* adlı eserdir. Yazar kitabın yedinci bölümünü kitabetin usul ve esaslarına ayırmıştır. Muhteva itibarıyla Nüzhet'in tesirinde olan Süleyman Paşa, dil ve üslup bakımından daha sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. O da "Erkân-ı Kelâm" başlığı altında kelâmın dört esastan meydana geldiğini demesine rağmen ibtidâ, tahallus ve intiha olmak üzere sadece üçünü zikretmiştir. Önce ibtidâ, ardından berâatü'l-istihlâl için yaptığı açıklamalar, Nüzhet'e nazaran daha sade olmanın dışında, muhteva itibarıyla ondan pek farklı değildir. Berâatü'l-istihlâl için "Gelecek ibârenin siyâkının ba'zı işârât-ı hafiyeye ve hâl ü maksada müteallik kelimât delâletiyle belîğâne bir ta'bîr ile edâ olunmasına berâat-i istihlâl denir ki maksûda münâsib olduğu cihetle ahsen-i ibtidâtdır." (Süleymân Hüsnü Paşa, 1289: 165) şeklindeki açıklamasıyla berâatü'l-istihlâl sanatıyla eda edilen başlangıçların en güzeli olduğuna vurgu yapar.

Abdünnâfi İffet Efendi'nin (öl. 1308/1891) birinci cildi 1289/1872 ve ikinci cildi 1290/1873/yılında basılan *en-Nefu'l-Muavvel fi-Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel* adlı eseri, Teftâzânî'nin *el-Mutavvel* isimli eserin geniş bir tercümesidir. Dolayısıyla berâatü'l-istihlâl konusu, kaynak kitapta ele alındığı şekliyle hatime bölümünde (1290: 238) tercüme edilmiş, kaynak eserde anlatılanlardan farklı bir değerlendirme yapılmamıştır.

Bu dönemde Türkçe yazılmış belâgat kitaplardan biri de Ali Cemaleddin'in *Arûz-ı Endülüsî* ve *Arûz-ı Câmî* isimli kitaplardan yararlanarak kaleme aldığı *Arûz-ı Türki* (İstanbul 1290) isimli eseridir. İlm-i kavâfi, sanâyi-i şî'riyye ve ilm-i bedî olmak üzere üç ana bölümden oluşan eserin üçüncü bölümünde ele alınan konulardan biri hüsnü'l-matladır. Eserde hüsnü'l-matla, "Şiirin

birinci beytinin nihâyet mertebede matbû ve müstahsen bir sûretde inşâd (...) olunmasına denir.” (Ali Cemaleddin, 1290: 140) şeklinde tarif edilmiş; ancak berâatü'l-istihlâl konusuna değinilmemiştir. Bunun sebebi de muhtemelen yukarıda adı geçen kaynak eserlerde bu konunun işlenmemiş olmasıdır. Hüsni'l-ibtidâ için aşağıdaki beyit misal olarak verilmiştir:

Lutf ile ervaha fazlın bahş eden perverdgâr

Mülk-i cûd u adli vermişdir sana ey şehryâr (1290: 140)

Ahmed Hamdi'nin (öl. 1308/1890) Muhammed b. Kays Hârezmi'nin *Mucem*'i, Behrâm Serahsî'nin *Gâyetü'l-Arûziyyîn*'i ve Abdullah Kuraşî ile diğer müelliflerin aruzla dair eserlerinden yararlanarak yazdığı *Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyi* (İstanbul, 1289) adlı eserinin üçüncü kısmında hüsni'l-ibtidâyı şöyle açıklar:

“Hüsni-ibtidâ, şâir şi'rînin matlamını maksûduna muvâfık îrâd itmeye ve mersiye ve hicivden mâadâ eş'ârda elfâz-ı müstekreh ve müsteskal îrâd itmeye dirlir. Ve kezâlik gazel ve teşbîbde memdûhı olan zâtın ismini tasrîh itmeyüp eğer isim zikretmek murâd iderse memdûhın ismini ifhâm itmeyen isimlerden birini zikretmelidir Suâd ve Selmâ ve emsâli mahbûbe isimleri gibi. Ve kezâlik gazel ve kasâyidin matlalarını elfâz-ı şîrîn ve ibâre-i dil-nişîn ile îrâd itmeliştir.” (Ahmed Hamdi, 1289: 49).

Aynı yazar, *Belâgat-i Lisân-ı Osmânî* (İstanbul 1293) adlı eserinde ise berâatü'l-istihlâl sanatını “Berâatü'l-istihlâl ki ana hüsni-ibtidâ vü hüsni-matla dahı dirlir bu da kitâb veyâ mektûbuñ evvelinde manâ-yı maksûdı îmâ iden ifâde vü ta'birât-ı belîgâneye dirlir.” (Ahmed Hamdi, 1293: 26) şeklinde açıklarak, berâatü'l-istihlâl, hüsni'l-ibtidâ ve hüsni'l-matla'nın aynı anlamı ifade ettiklerini belirtiyor. Belâgat literatüründe bu kavramların tanımı ve ifade ettikleri anlam bakımında aralarındaki fark net bir şekilde ortaya çıktığı bir dönemde, yazarın bu farkı görmeden hepsini bir kabul etmesi, muhtemelen, referans aldığı kaynaklardaki bilgileri değerlendirmeye tabi tutmadan aynen tekrar etmesinden ileri gelmektedir.

Ahmed Cevdet Paşa, (öl. 1313/1895) *Belâgat-i Osmâniyye* (İstanbul, 1298) adlı eserinde bu konuya, Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîs* (1904: 431) ve *İzâh*'ında (1950: 147) olduğu gibi kitabın hatimesinde yer verir:

“Üç makâmda ya'nî ibtidâ ve tahallus ve intihâda sözüñ fesâhatine pek ziyâde dikkat ve i'tinâ olunmalıdır. Çünkü üdebâ maksada şürûdan mukaddem tegazzül yâ tefahhur yâhud zamânenen teşekkî ya teşekkür gibi bir mukaddime ile kelâma ibtidâ iderler. Ba'dehü maksada geçerler ve ekseriyâ duâ ile kelâma hitâm virirler. İbtidâ sâmiin kulağına dokunacak söz efsah ve ma'nâsı evzah olduğu hâlde alt tarafını kemâl-i ehmiyyet ile dinler. Ve illâ alt tarafı her ne kadar güzel olsa çendân kulak asmaz. Binâen aleyh hüsni-ibtidâyı ziyâde i'tinâ olunmak lâzım gelür. Ve en a'lâsı maksadı müşîr olan sözlere ile ibtidâ itmektir. İşte buna berâat-i istihlâl dinilür.” (Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 203-204).

Cevdet Paşa'nın buradaki açıklamaları büyük ölçüde Kazvî'nin *el-İzâh* adlı eserinden tercüme edildiği anlaşılmaktadır.

Seyyid Mehmed Sîret (öl. 1260/1844), *Usûl-i Kitâbet* adlı eserinde kitabetin dört temel esası olarak hüsni'l-ibtidâ, hüsni't-tahallüs, hüsni't-taleb ve hüsni'l-intihâyı sayar. Hüsni'l-ibtidâyı “İfâde-i tahrîriyye ile bildirilen mâddenin mezâyâsını edâ eyleyecek elfâz ü meânînin evvel-i emirde reşîde-i nazar olacak birinci cümlesinin selîs ü melîh olup muhîl-i belâgat ahvâlden vâreste bulunmak üzere tertîb ve te'lîf edilmesine hüsni-ibtidâ denir.” (1298: 40-41) şeklinde açıklayan müellifin özellikle “İfâde-i tahrîriyye” sözüyle yazılı anlatımlara vurgu yapması dikkat çekicidir. Cümlelerin devamında “Erbâb-ı belâgat hüsni-ibtidâyı berâat-i istihlâlî ilhâk

eylemişlerdir.” diyerek belâgat âlimlerinin hüsnü’l-ibtidâya berâatü’l-istihlâli de eklediğini söyler; ancak aralarındaki farka değinmez.

Belâgatle ilgili çalışmalarıyla tanınan Abdurrahman Süreyyâ Mîrdûhîzâde (öl. 1322/1904) *Mizânü’l-Belâga*’da bedî sanatlarını sıralarken 24. sırada berâatü’l-istihlâli ele alır. Bedî ilmine ait bir sanat olarak kabul eden yazar, berâatü’l-istihlâli kelamın başında maksadı ima edecek kelime ve ibarelerin kullanılması şeklinde tarif eder. Kitabının girişinde kullandığı “Tevfikât-ı bâliga-ı samedâniyye” ifâdesinin (bâliga) berâatü’l-istihlâle örnek olabileceğini söyler. Yazar ayrıca bu tür kelime ve ibarelerin berâatü’l-istihlâl olarak kabul edilmesi için kelamın başında olması gerektiğini özellikle belirtir. Kelamın ortasında olanlara ise telmih denildiğini söyleyen yazarın, İbn Ebi’l-İsba ile Mehmed Nüzhet’ten farklı düşündüğü ortaya çıkmaktadır (1303: 382-383). Son olarak hüsnü’l-ibtidânın berâatü’l-istihlâlden ibaret olduğunu (1303: 392) savunan yazarın, Ahmed Hamdi ile aynı görüşü paylaştığı anlaşılmaktadır.

Berâatü’l-İstihlâle örnek olarak Âkif Paşa’nın ikinci müneccimin tayiniyle alakalı hekimbaşına yazdığı mektubu örnek vermiştir:

“Ber-muktezâ-yı edvâr-ı felekiyye Müneccim-i sâni İbrahim Bey’in derece-i tâli-i zindegesi kâta-ı intihaya tesâdüfle Mirrîh-i ecel-i köhne-takvîm ömrünü çâk ederek kevkeb-i rûh-ı revânî mağrib-i ukbâya ricat etmiş olmakla Cenâb-ı Hak mâ-dâretü’l-felek efendimin sihir-i devlet ü ikbâllerini kırân-ı sadeyn ve ömr ü afiyetle müzeyyen eyleye âmin...” (Abdurrahman Süreyyâ, 1303: 383)

Âkif Paşa’nın mektubunuda, felek ve yıldızlara dair çok sayıda ifade ve terim kullandığı görülmektedir. Bu sayede berâatü’l-istihlâle iyi bir örnek olmuştur.

Berâatü’l-istihlâl konusuna yer veren Türkçe belâgat kitaplarından biri de Diyarbakırlı Saîd Paşa’nın (öl. 1309/1891) *Mizânü’l-Edeb*’idir (İstanbul 1305). *Mizânü’l-Edeb*, klasik belâgat anlayışıyla kaleme alınmış; fesâhat, meânî, beyân ve bedî konularını ihtiva eden bir eserdir. Yazar, Kazvîni’nin *Telhîs* ve *İzâh*’ında olduğu gibi bedî konusunu tamamladıktan sonra “Bazı Mebâhis-i Mühimme” başlıklı Lâhika bölümünde sırasıyla serikat-i şiir, iktibas, tazmin, telmih, hitabet konuları ile berâatü’l-istihlâl, tahallüs ve hüsnü’l-intiha konularını ele almaktadır.

Yazar berâatü’l-istihlâli, “Kelâmda ibtidâ, bir sûretle îrâd olunmaktır ki bahs-i âti neden ibâret olduğu malûm ola.” (1305: 378) şeklinde tarif etmiş, özellikle kitapların dibacelerindeki ilk sözlerin bu sanata uygun düzenlendiğini hatırlatarak, bu sanatın kullanım yeri ve yaygınlığına işaret etmiştir. Haşmet’in (öl. 1181-82/1768) konusu şiir olan *Senedü’ş-Şuarâ* kitabının başındaki “Matla-ı manzûme-i hamd-i Hüdâ terkib-i bend-i esâlib hüsn-i edâ kılınup mısra-ı berceste-i dürûd-i pey-â-pey-vürûd seyyidü’l-enâm tazmînkerde-i bedî’l-insicâm-ı ihtitâm ve redâif-i kavâfi-i...” ibaresinde geçen şiirle ilgili kelime ve kavramların (matla, manzume, terkib-i bend, esâlib, mısra-ı berceste, redâif, kavâfi) kullanımını örnek olarak gösterir. Eserin girişindeki ibarede bu tür kelime ve ifadelerin bulunması, kitabın şiirden bahsettiğini göstermektedir.

Saîd Paşa, burada olduğu gibi işlediği konuları anlaşılır hale getirmek için manzum ve mensur çok sayıda Türkçe örnek vermiştir. Hacımüftüoğlu’nun (1988: 124) ifade ettiği üzere, Saîd Paşa’nın eserindeki bu tutumuyla, belâgat ilmindeki Meşârika ve Bülegâ ekollerinin özelliklerini arz etmekle birlikte “Terkibcilik” örneğini de göstermiştir.

Ruscuklu Mehmed Hayri (öl. ?/?), *Belâgat* (İzmir 1308) isimli eserinin üçüncü ana bölümünde bedî konusu anlam ve söz sanatları olmak üzere ikiye ayırır. Anlam sanatıyla alakalı on dört tane sanattan bahseder ve bunlardan on ikinci sanat olarak berâatü’l-istihlâli işler. Berâatü’l-istihlâli kelamın başında konuyu ima eden söz bulundurmak olarak tanımlayan yazar, *Mebâniyü’l-*

İnşâ'nın dibacesinden alınmış “Elfâz u mebânî-i salât u selâm ol meşîme-i belâgat ve sadeğçe-i le'âlî-i fesâhat olan hâtime-i risâle-i risâlet hazretlerinin...” (Ruscuklu M. Hayrî, 1308: 77) ibareyi örnek verir. Burada geçen ifadeler (elfâz, belâgat ve fesâhat) eserin konusuna işaret ettiği için berâatü'l-istihlâl örnek teşkil etmiştir.

Berâatü'l-istihlâl konusunu ayrıntılı bir şekilde ele alanlardan biri Manastırlı Mehmed Rıfat'dır (öl. 1325/1907). Klasik belâgat anlayışının hâkim olduğu *Mecâmiu'l-Edeb* (İstanbul 1308) isimli eserinde bu konuyu ele almış. Üç ciltten oluşan eserinin birinci cildinde, belâgat ilminin fesahat, meânî, beyân ve bedî konularını; ikinci cildinde aruz, kafiye ve nazım şekillerini; üçüncü cildinde ise “Ahvâl-i Tahrîr”, “Usûl-i Kitâbet ve Hitâbet”, “Usûl-i Tenkîd” başlıkları altında yazı yazmanın, hitabetin ve eser tenkidinin usul ve esaslarını anlatır. Ahvâl-i Tahrîr kısmında ibtidâ (berâatü'l-istihlâl), tahallus, maksad ve intihâ olmak üzere kelamın dört esasından bahseder. Burada ibtidânın tanımını, ibtidâda olması gereken özellikleri ve hangi şartlarda berâatü'l-istihlâl olacağını kısaca şöyle açıklar: İbtidâ cümleleri takid, haşiv ve rekakatten arınmış, selis ve fasih olmalı. Ve mümkün olduğu kadar kelimelerin gaye ve maksadına işaret edecek tarzda olmalıdır. Gaye ve maksadın anlaşılmasına hizmet edecek kelime ve ifadelerle söze başlandığı takdirde, belâgat âlimleri tarafından berâatü'l-istihlâl olarak adlandırılır. Mesela, okul ve eğitimden bahsedileceği sırada, “Sâyê-i mâarif-vâye-i hazret-i pâdişâhîde” örneğinde olduğu gibi, içinde eğitime işaret edecek ifadelerin olduğu bir cümleyle başlanmalı; güven ve rahattan söz edileceği sırada, “Sâyê-i âsâyîş-vâye-i hazret-i pâdişâhîde” örneğindeki gibi, cümlenin içinde güven ve rahata işaret edecek kelime ve ifadeler bulunmalıdır (1308: 798).

İbnü'l-Kâmil Mehmed Abdurrahmân (öl. ??) Mekteb-i Asr'ın lise kısmı için yazdığı *Belâgat-i Osmâniyye* (İstanbul 1309) adlı eserinde belâgat konularını dersler halinde hazırlamıştır. Kırk birinci derste bedî konusunu ele almış, konuyu söz ve anlam sanatları olmak üzere ikiye ayırmıştır. Berâatü'l-istihlâlî de anlama dayalı sanatlardan on dördüncü sırada “sözün başında, konuyu ima edecek söz ve ibareler kullanmak” şeklinde tanımlar ardından “Bundan sonra kelâm-ı belîgin muktezâ-yı hâle tevfiğine; ifâdenin sûret-i edâsına; elfâzın lafzî manevî muhassenâtına taalluk eden kavâidi beyân olunacaktır.” (Mehmed Abdurrahman, 1309: 69) ibaresini örnek olarak verir. Buna göre ibarede geçen “muktezây-ı hâle tevfik” ifadesinden, meânî; “ifâdenin sûret-i edâsına” ifadesinden beyân; “elfâzın lafzî manevî muhassenâtına taalluk...” ifadesinden de bedî konusuna işaret edildiği için bu ibarede berâatü'l-istihlâl sanatı yapılmıştır.

Türkçe kaynaklar içerisinde bu konuyu en iyi şekilde işleyen kişinin M. İzzet b. Ahmed (öl. ??) olduğunu söylemek yanlış olmaz. *Defü'l-Mesâlib fi-Edebi's-Şâir ve'l-Kâtib* (İstanbul 1325) adlı eserin girişinde “Yakîniyyât”, “Kazâyâ”, “Kelâmın Mefhumuyla Taksîmi”, “Kelâmın İhbâr ve İnşâ Kısımlarına İnkısamı” ve “Fesâhat ve Belâgat” başlıkları altında meânî ilmine dair konuları işledikten sonra kimi Arap edebiyatçılarının meânî, beyân ve bedî ilimlerinin üçünü birden “Fenni Bedî” olarak adlandırdığından bahisle söz konusu ekolün (Megârîbe/bedîciler) kısa bir tarihçesini verir. Bu bağlamda İbnü'l-Mu'tezz'in, bulduğu on yedi konuyla bedî ilminin kurucusu olduğundan bahseden müellif, daha sonra gelen bedî âlimlerinden Kudame b. Cafer'in (öl. 337/948 [?]) bu sayıyı otuza, Şerefüddîn Ahmed et-Tîfâşî'in (öl. 651/1253) yetmiş, İbn Ebi'l-İsba'nın doksana çıkardığını söyleyen M. İzzet, bu sayının git gide yüz elliye ulaştığını ve nihayetinde İbn Hicce'nin *Hizânetü'l-edeb* adlı kitabıyla bu ilmi en iyi seviyeye ulaştırdığını belirtir (1325: 36).

M. İzzet (1325: 37-40) bu kısa tarihçeyi verdikten sonra ilk olarak berâatü'l-matla, ardından berâatü'l-istihlâl sanatını açıklar. Berâatü'l-matlada, bir şiirdeki ilk beytin haşiv, hâlel ve nefret ettirici sözlerden arınmış olması ve mısralar arasındaki anlam uyumunun da şart olduğunu söyler. İbnü'l-Mu'tezz'in buna hüsnü'l-ibtidâ adını verdiğini hatırlattıktan sonra Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerden örnekler verir.

Verdiği Türkçe örneklerden biri Fuzûlî'nin "Tevhid-i Bârî" kasidesinin matla beytidir:

Hevâ arâyis-i gülzâre oldı çehre-güşâ
Bahar gülşene gidürdi hülle-i hadrâ (1325: 38)

Diğeri Nef'î'nin Mustafa Paşa'nın atını överken söylediği kasidenin matla beytidir:

Zihî semend-i mülâyim ki hüsn-i reftârı
Unutturur dil-i uşşâka şîve-i yârı (1325: 38)

Verdiği diğer bir örnek yine Ne'î'nin Şeyhülislâm Muhammed Efendi'nin sarayı hakkında söylediği kasidenin matla beytidir:

Bârekallâh ey behişt-âbâd u ey reşk-i cinân
Sânekallâh ey serâ-yı dil-güşâ vü dilsitân (1325: 38)

Şairin matla beytinde muhatabının durumunu da dikkat alması, rahatsız edici kelime ve ifadeleri kullanmaktan kaçınması gerektiğini, yukarıda bahsi geçen Zürumme'nin örneğini vererek açıklar.

Ardından berâatü'l-istihlâlî berâatü'l-matlardan ortaya çıktığını söyleyen M. İzzet, berâatü'l-istihlâlî "Nazm ve nesirde nâzım veyâ nâsirin mebde-i kelâmda garaz ve merâmının remz ve î mâ ile münfehim olmasıdır." şeklinde tanımlayarak, söz konusu terimin, şair veya yazarın, sözün başında niyet ve isteğini ima ile bildirmesi olduğunu söyler. Örnek olarak Sünbülzâde Vehbî'nin Sultan III. Selim'den mansıb isterken söylediği kasidenin ilk iki beytini verir:

Nedür ey tab-ı sühan-gû-yı pesendîde-kelâm
Bu hamûşîye sebep yok mu midâd u aklâm
İtmez oldı niçün âyâ dehen-i yârânı
Eser-i ney-şeker-i hâme ile şîrin-kâm (1325: 40)

Şair kasidenin bu ilk iki beytinde isteğini ima etmiş, kasidenin sonunda ise bu isteğini açıkça ifade etmiştir.

M. İzzet berâatü'l-matla ve berâatü'l-istihlâlîle alakalı maddeleri yazarken yaptığı açıklama ve değerlendirmelerinde önemli ölçüde *Hizânetü'l-Edeb*'den istifade ettiği görülmektedir. Bununla birlikte konuyla alakalı Farsça ve özellikle Türkçe şiirlerden örnek vermesi önemlidir. Nitekim diğer Türkçe belâgat kaynakları arasında berâatü'l-istihlâl sanatını örneklerle açıklayan çok azdır. Verilen örnekler ise daha çok kitapların dibacelerindeki ibarelerden oluşmaktadır.

Berâatü'l-istihlâl sanatını açıklayan son dönem önemli belâgat kitaplarından biri de M. Kaya Bilgegil'in (öl. 1987) *Edebiyat Bilgi ve Teorileri: Belâgât* (Ankara 1980; İstanbul 1989) isimli eseridir. Konuyu bedî bölümünün "Yapıya Bağlı Diğer Mânâ Sanatları" alt başlığı altında ele alan Bilgegil, berâat ve istihlâl kelimelerinin önce lügat anlamlarını verir, ardından berâatü'l-istihlâlî terim anlamını "İfâdenin başında merâma delâlet etmek üzere yer alan kelime ve tâbirlere denir." şeklinde tarif eder. Bu sanata, hüsn-i ibtidâ adı da verildiğini söyleyen Bilgegil, *Mizânü'l-Belâga* yazarı Abdurrahman Süreyyâ gibi berâatü'l-istihlâl ile hüsnü'l-ibtidâ ayırımına gitmediği görülmektedir. Aynı şekilde bu tür kelime ve ifadelerin, ibarenin ortasında bulunduğu telmih olacağını söyleyerek (1989: 293-294) Abdurrahman Süreyyâ ile benzer bir görüş ortaya koyar.

Berâatü'l-istihlâl sanatına, eski kitapların giriş kısmında rastlandığını söyleyen Bilgegil, Latîfi tezkiresinin dibacesi ile *Mizânü'l-Belâga*'nın örnek olarak verdiği Akif Paşa'nın mektubundan bir parçasını örnek olarak gösteriyor.

Berâatü'l-istihlâl sanatının ortaya çıkışı ve tarihi gelişimi takip edildiğinde, kavramın ifade ettiği anlamın zamanla belirginleştiği ve hüsnü'l-ibtidâ kavramından ayrıştığı noktaların da netleştiği görülmektedir. Bununla birlikte konuyu eserlerinde işleyen yazarlar, sözkonusu sanatın tarihi gelişimini gözardı ettiklerinde verdikleri bilgiler, referans alınan kaynakla sınırlı kaldığında, bilgilerde eksiklik olacağı gibi olanların da güncelliğini yitirmiş olması söz konusu olabilir.

Sonuç

Yazılı veya sözlü anlatımlarda etkileyici ve güzel bir girişin, okuyucunun ve dinleyicinin üzerindeki etkisi büyüktür. Bir sözün daha dikkatle takip edilebilmesi için girişteki sözlerin açık, anlaşılır ve ortama uygun söylenmiş olması gerekir. Maksada uygun yapılan bir giriş, dikkatlerin asıl konuya yoğunlaşmasını sağlar. Bunun bilincinde olan belâgat âlimleri bu konuya ayrı bir önem vermişlerdir. Daha ilk dönemlerden itibaren edipler, giriş cümlelerinin önemine dair söylemler geliştirmiş, girişteki güzelliği ifade edecek olan “hüsnü'l-ibtidâ” terimini, ardından “girişteki sözlerin muhtevaya işaret etmesi” gibi hususi bir anlam içeren “berâatü'l-istihlâl” terimini ortaya koymuşlardır.

Arap edebiyatında ilk defa İbn Mukaffa bu kavrama işaret etmiş, Câhiz ve İbn Kuteybe gibi âlimlerin açıklamaları da bunu geliştirmiştir. Bediiciler ekolünün kurucusu sayılan İbnü'l-Mu'tez, *Kitâbü'l-bedî* adlı eserinde ilk defa “hüsnü'l-ibtidâ” kavramını kullanmış, daha sonra özellikle içinde bu ekolün önemli temsilcilerinin de olduğu belâgat âlimleri; istihlâl, mebde, iftitâh gibi farklı isimlendirmeler altında da olsa başlangıç cümlelerinde bulunması gereken hususları veya olmaması gereken kusurları ortaya koyarak kavramın gelişiminde katkıda bulunmuşlardır. İbn Ebi'l-İsba'm da belirttiği gibi daha sonra gelen belâgat âlimlerinin, bu kavramdan “berâatü'l-istihlâl” kavramını türettiklerini anlıyoruz. Kazvîni'yle birlikte hüsnü'l-ibtidâ ile berâatü'l-istihlâl'in ayrıştıkları nokta daha net bir şekilde ortaya konulmuştur. İbn Hicce ise, *Hizânetü'l-edeb* adlı eserinde bu konuyu en kapsamlı şekilde ele almıştır.

Türk edebiyatında uzun süre belâgate dair konular Farsça kaynakların yanı sıra daha çok Kazvîni ve Sekkâkî'nin eserleri ile bunların şerh ve haşiyeleri okutulmuştur. Tanzimat'la birlikte belâgat alanında da yenilik adına ciddi çalışmalar yapılmıştır. Adı geçen Arapça eserleri okuyacak derecede Arapça bilmeyen talebelere belâgat dersi vermek için bu eserlerden istifadeyle Türkçe belâgat kitapları kaleme alınmıştır. İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha* adlı eseri bu dönemde kaleme alınmış ilk Türkçe belâgat kitabıdır. Türkçe belâgat kitaplarının içeriği, önemli ölçüde Arapça veya Farsça kaynaklardan istifade edilerek oluşturulmuş olmakla birlikte konuların seçiminde, sayısında ve sınıflandırmasında değişikliğe gidilmiş, Osmanlı dönemi inşâ ve kitâbet konularının da yer aldığı çok sayıda kitap kaleme alınmıştır. Bu yüzden belâgate dair her konuyu bütün kitaplarda bulmak mümkün değildir. İnceleme konusu olan berâatü'l-istihlâl sanatına ise yukarıda adı geçen yaklaşık yirmi kitapta rastlanmıştır.

Berâatü'l-istihlâl sanatının bu eserlerdeki işlenişine bakıldığında kavramın tarihi gelişimini takip eden ve konuyu geniş bir perspektifte ele alan kaynakları esas alan yazarlar söz konusu kavramın tanımını, tasnifini ve hüsnü'l-ibtidâdan ayrıştığı hususu net bir şekilde ortaya koydukları

görülmektedir. Bu anlamda örneğin Mehmed Nüzhet ve onu takip eden Süleyman Hüsnî Paşa'nın konuyu net bir şekilde ortaya koyduklarını, verdikleri örnek metinlerle de konunun önemine değindiklerini görüyoruz. Öte yandan kimi yazarın, yorum ve değerlendirmeleri referans aldığı eserin tercümesi niteliği taşıdığından, yaptığı açıklamalar bir yeniden yazımdan çok, bilgilerin birebir nakledilmesinden ibaret kalmış, bu sebeple yaptığı tanım ve tasnifler güncelliğini yitirmiştir. Mesela berâatü'l-istihlâl sanatıyla hüsnü'l-ibtidâ sanatının tanımı, özellikleri ve aralarındaki fark, Arapça belâgat kitaplarında olduğu gibi Türkçe yazılmış belâgat kitaplarında da netlik kazandığı hâlde, bazı Türkçe belâgat kitaplarında hâlâ bu iki sanatın tanımı ve özellikleri karıştırılmakta ve her ikisinin aynı sanat kabul edildiği görülmektedir. Ahmed Hamdi ile Abdurrahman Süreyyâ bunlardandır. Muhtemelen Abdurrahman Süreyyâ'nın *Mizânü'l-Belâga*'sını referans aldığı için Kaya Bilgegil'in kitabında da berâatü'l-istihlâl ile hüsnü'l-ibtidânın bir kabul edildiği görülmektedir.

Daha önce yazılmış Türkçe belâgat kitaplarındaki bilgilere, herhangi bir katkı sunmadan aynen tekrar edenler de olmuştur. Süleyman Hüsnî Paşa'nın *Mebânî'l-İnşâ* adlı eseri muhteva itibarıyla Nüzhet'ininkiyle hemen hemen aynıdır.

Berâatü'l-istihlâl gerek Arapça gerekse Türkçe belâgat kitaplarında genellikle manzum metinlerde kasidelerin matla beytinde, mensur metinlerde ise kitapların dibacesinde veya kitaplardaki bölüm başlarında kullanılan bir sanat olarak tanıtılmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı döneminde kaleme alınmış dilekçe, mektup vb. bazı inşa örneklerinde bu sanatın, metnin tamamına yayıldığı görülmektedir. Örneğin Mehmed Nüzhet, bu sanatın sözün her paragrafında kullanılması gerektiğine inananlardan biridir. Dolayısıyla Türk edipleri, berâatü'l-istihlâlî, metin başlarında süs için kullanılan bir sanattan ziyade dil ve üslup özelliği olarak görüp, metnin her safhasında kullanmışlardır. Bu bağlamda, Klasik Türk edebiyatına ait metinlerin hüsnü'l-ibtidâ ve berâatü'l-istihlâl kavramları ışığında incelenip değerlendirilmesi, araştırılmayı bekleyen konular arasındadır.

Kaynakça

- Abdurrahman Süreyyâ (1303). *Mizânü'l-Belâga*, İstanbul: Cerîde-i Askeriyye Matbaası.
- Abdünnâfi İffet Efendi (1290). *En-Nefu'l-mavvel fi-tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel*, C. II. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ahmed Cevdet Paşa (1299). *Belâgat-i Osmâniyye*, İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye.
- Ahmed Hamdi (1289). *Teshîlü'l-arûz ve'l-kavâfi ve'l-bedâyi'*, C. III. İstanbul: Terakkî Matbaası.
- Ahmed Hamdi (1293). *Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ali Cemaleddin (1290). *Arûz-i Türkî*, İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası.
- İsmâil Rusûhî Ankaravî (1284). *Miftâhu'l-belâga ve misbâhu'l-fesâha*, İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası.
- Ebû Hilâl el-Askerî (1952). *Kitâbü's-Sinâateyn*, Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- Bilgegil, M. K. (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgât)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Câhiz (1998). *El-Beyân ve't-tebyîn*, C. I, Kâhire: Matbaatü'l-Medenî.
- Ebû'l-Hasan Kadî Cürçânî (1966). *El-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve husûmih*, C. I, Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû.
- Sâid Paşa (1305). *Mizânü'l-Edeb*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Hacımüftüoğlu, N. (1988). "Belâğat Ekolleri ve Anadolu Belâğat Çalışmaları". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8), s. 115-127.

- İbn Sinân el-Hafâcî (1982). *Sırrü'l-fesâha*, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Ebi'l-İsba' (1383). *Tahrîrü't-tahbîr*, Kâhire: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî.
- İbn Hicce (2005). *Hızânetü'l-edeb*, C. I, Beyrût: Dâru Sâdır.
- İbn Kuteybe (1982). *Eş-Şi'r ve Ş-suarâ*, C. I, Kâhire: Dârü'l-Maârif.
- İbn Reşîk el-Kayrevânî (1981). *El-Umde fî-mehâsini Ş-Şi'ri ve âdâbih*, C. I, Beyrût: Dârü'l-Ceyl.
- İbn Tabâtabâ, E.-H. (1982). *İyârü'ş-Şi'r*, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Mu'tez (1982). *Kitâbü'l-Bedî'*, Beyrût: Dârü'l-Mesîre.
- Kartâcennî (1986). *Minhâcü'l-bülegâ' ve sirâcü'l-üdebâ*, Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Kazvîni, H. (1904). *Telhîsü'l-Miftâh*, Kâhire: Matbaatü'n-Nîl.
- Kazvîni, H. (1950). *El-İzâh*, C. VI, Kâhire: Matbaatü'l-Fârûkiyye.
- Kılıç, H. (1992). "Belâgat", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, s. 380-383
- M. İzzet b. Ahmed (1325). *Defü'l-Mesâlib fî-Edebi'ş-Şâir ve'l-Kâtib*, İstanbul: Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi.
- Manastırlı Mehmed Rıfat (1308). *Mecâmiu'l-Edeb*, Dersaadet [İstanbul]: Kasbar Matbaası.
- Mehmed Abdurrahman (1309). *Belâgat-i Osmâniyye*, Dersaadet [İstanbul]: Kasbar Matbaası.
- Mehmed Nüzhet (1286). *Mugni'l-küttâb*, İstanbul: Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne Matbaası.
- Müeyyebillâh, Y. b. H. (1914). *Et-Tırâzü'l-mütezzammîn li-esrâri'l-belâga*, C. II, Beyrût: Matbaatü'l-Muktatîf.
- Mütercim Âsım Efendi (2013). *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Mütercim Âsım Efendi (2014). *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Ruscuklu M. Hayrî (1308). *Belâgat*, İzmir: Aydın Vilayet Matbaası.
- Seyyid Mehmed Siret (1298). *Usûl-i Kitâbet*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Süleymân Hüsnü Paşa (1289). *Mebâni'l-inşâ*, C. I, İstanbul: Mehteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Şâhâne.
- Tarlan, A. N. (1981). *Edebiyat Meseleleri: Edebi Sanatlar*, İstanbul: Ötüken.
- Tîbî (1987). *Kitâbü't-Tibyân*, Beyrût: Âlemü'l-Kütüb.
- Yetiş, K. (1992). "Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı—Belleten*, C. 35(1987), s. 367-406.